

ГОРАН АНЂЕЛКОВИЋ

ЗГРАДА У ПАРИСКОЈ 14

Сажетак: У раду се детаљно истражује стамбена зграда архитекте Мирослава – Мирка Јовановића у Париској улици бр. 14, једна од првих грађевина у Београду грађених у фасадној опеци. Пројектована је и изграђена у духу савремене архитектуре шездесетих година прошлог века у вредној амбијенталној целини и дан данас се сматра врло вештом интерполацијом.

Циљ рада је да представи студиозан и детаљан приказ овог недовољно истраживаног архитектонског дела у нашој стручној публицистици и да укаже на његов значај у београдској стамбеној архитектури. Истраживању је значајно допринео и интервју са супругом архитекте Јовановића, архитектом Даницом Милосављевић. Њен биро је радио на изради и реализацији идеје ове зграде за уметнике. Њено живописно сећање је употпунило слику овог здања, у којем су становали наши значајни сликари.

Резултат рада се огледа у студиозном и детаљном приказу овог вредног архитектонског дела кроз бројне доминантне теме Јовановићевог стваралаштва, као што су архитектонски детаљ, лице и наличје фасаде и разиграност пресека.

Кључне речи: Мирослав – Мирко Јовановић, савремена архитектура, београдска стамбена архитектура, фасадна опека, интерполација, Даница Милосављевић, зграда за сликаре

Abstract: The focus of this paper is on architect Miroslav Mirko Jovanović's modernist design for the residential building with an art gallery in Pariska Street in Belgrade, one of the first to use exterior brick veneer in Belgrade. Designed and built in the 1960s, it is considered a very successful interpolation into a highly-valued historic setting. The goal of the paper is to offer a comprehensive and detailed presentation of this understudied work of architecture and to point to its importance in the residential architecture of Belgrade. Exceptionally helpful in this respect has been the interview with the wife of Miroslav Jovanović, architect Danica Milosavljević, whose design studio worked on the elaboration and realization of the design concept for the building intended for housing artists. Her vivid memories supplement the picture of the building with the life of its dwellers, for the most part distinguished Serbian painters. The paper draws attention to many and diverse themes in Jovanović's architectural work, such as architectural detail, the A- and B-side of the building or the play with levels.

Keywords: Miroslav Mirko Jovanović, Belgrade residential architecture, exterior brick veneer, interpolation, Danica Milosavljević, building for artists, painters

Читајући простор кроз време и контекст

Први урбанистички план Београда, односно ужег језгра које данас обухвата простор општине Стари град, урадио је још 1867. године Емилијан Јосимовић (1823–1897), први српски урбаниста и први професор архитектуре у тадашњој Србији.¹ Од тада, после дугогодишњег ропства под Турцима, полако се напуштају оријентални обрасци и Београд поприма изглед европског града и престонице, те и први облик регулационог урбанизма. Или, како је сам Јосимовић истакао, узимајући у обзир и географски положај града, да је *суђено да [Београд] буде једна од најважнијих штировачких вароши на источном сувоземљу Европе*.² Тај период, од 1830. до 1880. године, Љиљана Милетић Абрамовић назива *европеизацијом архитектуре Београда и Србије*.³ У борби за коначно ослобођење од петовековног турског ропства, политичке и друштвене промене су се неминовно

одразиле на пољу архитектуре и у самом простору. Управо је Јосимовићев образац послужио за даљи развој урбанистичке матрице у XIX и XX веку, тако да је тадашње уже београдско језгро добило прве контуре урбане физиономије коју познајемо данас. Тада је одређен и правац, данас велике пешачке београдске променаде, Кнез Михаилове улице, која представља линију разграничења Савске и Дунавске падине. Управо на тој линији разграничења, где се две падине сливају према јаким и великим рекама, низ Савску падину, четврта кућа од поменуте београдске променаде – налази се архитектонско дело пројектовано и грађено у послератном периоду, од 1956. до 1960. године, према пројекту архитекте Мирослава – Мирка Јовановића (1924–2003).

Читајући простор кроз време, а како бисмо разумели контекст у којем се налази стамбена зграда архитекте

Мирослава – Мирка Јовановића, неопходно је поменути и значајне објекте у непосредној близини. Наиме, с леве стране Јовановићеве зграде, под бројем 15, налази се кућа архитекте Константина А. Јовановића (1849–1923)⁴, коју је 1900. године пројектовао за угледног адвоката Марка Стојановића.⁵ Са десне стране, под бројем 13, налази се кућа Фридриха Попса, изведена 1923. године у духу академизма, по пројекту инжењера Драгана Стојковића.⁶ Мало даље, на раскрсници улица Париске и Кнез Михаилове налази се и друга кућа Марка Стојановића,⁷ грађена 1886. године, такође по пројекту архитекте Константина А. Јовановића.⁸ У тој кући је дуги низ година смештен Факултет ликовних уметности (ФЛУ). Узимајући у обзир близину ФЛУ, можемо закључити да пројекат стамбене зграде, израђен наменски за сликаре и са изложбеном галеријом Музеја савремене уметности (МСУ) у приземљу, има своју оправданост и смисао, упркос чињеници да својом савременом архитектуром стилски битно одскаче од своје околине.

Овај мали троугаони простор затвара данашња зграда Библиотеке града Београда, која је некада била хотел под називом „Српска круна“, изграђена 1869. године у духу академизма са елементима романтизма.⁹

Са друге стране, низ Париску улицу и Савску падину, спуштајући се према Косанчићевом венцу и Великим степеницама ка Сави, преко пута зграде Француске амбасаде,¹⁰ на простору данашњег Калемегданског парка, налази се необарокно мало степениште са чесмом, пројект прве жене у српској архитектури, Јелисавете Начић (1878–1955), грађено 1903. године, које уједно представља први објекат парковске архитектуре у Београду.¹¹

На основу изложеног, можемо закључити да се стамбена зграда архитекте Мирослава – Мирка Јовановића, пројектована и грађена средином педесетих и почетком шездесетих година прошлог века, налази заиста у вредном и значајном архитектонском окружењу.

Битно је напоменути да је тај део Париске улице у тренутку градње стамбене зграде са изложбеном галеријом служио за саобраћај све до 1987. године, када Кнез Михаилова улица постаје пешачка зона по пројекту архитекте-урбанисте Бранислава Јовина (1935).¹² Од тада, тај део Париске улице постаје слепи завршетак, који служи искључиво за паркирање аутомобила станара из околних зграда, док и даље постоји зелена троугаона површина са Спомеником песнику Милану Ракићу (1876–1938), који је откривен још 1939. године.

Када говоримо о парцели, према речима архитекте Данице Милосављевић (1919), на том месту раније није постојао никакав објекат, већ је она била слободна, ограђена тарабом.¹³ Њен фронт према Париској улици је нешто мањи од 15 метара. Објекат заузима површину у основи приближно квадратног облика. Тачније,

Сл. 1. Стамбена зграда са изложбеном галеријом у Париској улици број 14, архитекта Мирослав – Мирко Јовановић, 2014. (фотографија Г. Анђелковић)

грађевина у дубину парцеле иде 14,45 метара, док је фасадни фронт према Париској улици ширине 14,77 метара. Међутим, бочне ивице према суседима се сужавају ка дворишту за око пола метра, тако да је ширина фасадног фронта према дворишној страни свега 14,27 метара. Значајно је поменути да је цела површина парцеле заузета изложбеном галеријом у нивоу приземља.

Зграда је оријентисана на оси север – северозапад и југ – југоисток. Мора се истаћи и чињеница да је Јовановићева зграда врло вешто интерполирана у вредну и амбијенталну целину на минималној парцели између два изграђена суседна објекта.

Још једну занимљивост би требало нагласити која је карактеристична за овај део Београда. Пошто је реч о рубној зони централног језгра старог дела града, сви бројеви Париске улице, без обзира на то да ли су парни или непарни, налазе се на истој страни, док друга страна припада парку Калемегдан.

О стамбеној згради архитекте Мирослава – Мирка Јовановића у архитектонској публицистици

Када проучавамо изворе о овој згради, долазимо само до општих података о њој са врло оскудним графичким приказима, тако да можемо закључити да није детаљно обрађивана у архитектонској публицистици бивше Југославије, па и данашње Србије. У време бивше државе ова зграда се помињала у две значајне хронике:

- у књизи *Архитектура Југославије 1945–1990*, аутора архитекте Ивана Штрауса (1928)
- и у књизи *Београд 1945–1975. Урбанизам и архитектура*, аутора архитеката Братислава Стојановића (1912–1996) и Уроша Мартиновића (1918–2004).

У обе поменуте књиге можемо наћи само уопштене информације о овом објекту. Тако у првој књизи, која даје општу слику архитектонског стваралаштва на простору бивше Југославије у послератном периоду, архитекта Штраус истиче да се у обимној стамбеној изградњи издваја индустријализовани објекти у Паризској улици (1960) Мирка Јовановића са савременима и амбиенталним ликовних умјетника кроз двије етаже.¹⁴ У другој књизи, аутори представљају урбанистички и архитектонски развој Београда у протеклих тридесет година. У делу који се бави архитектуром, архитекта Мартиновић истиче да Јовановићева зграда зрачи свим врлинама савремене традиције од беспрекорно савладане функције, преко крајње рационализма у избору конструкције и материјале, до високе степену исцрпљености знања и умења у обликовању простора и обради сваког елемента детаља као и елементи ликовног израза.¹⁵

О стамбеној згради архитекте Мирослава – Мирка Јовановића у Париској улици пише и архитекта Алексеј Бркић (1922–1999) у својој књизи *Знакови у камени: Српска модерна архитектура 1930–1980*. Наиме, он истиче сложеност пројектног задатка ове зграде у повезивању становања са сликарским атељеима, који у суштини немају ништа заједничког осим тога што морају имати зидове и таваницу.¹⁶ Такође, наводи да је архитекта Јовановић фасаду радио као слику коју ће предсавијати његовим радовима и којом ће [...] изазвати њихово расположење да је разгледају, размисле, и сигурно и да је ујаме. Као једну од оних слика које су настављале 'De Stijl' декларацију ипак настојале да се ослободе прекораченог ујамења и у атрактивни садржај унесу њихово лежерније појеза и по неки јесу дојављивости.¹⁷ У наставку, Бркић пише о третману Јовановићеве фасаде, исцртане у две јрилично различите и скоро искључиве пројекционе илоче, те да је већи вођеном дијалојом и елементом дихроматиче [...] изведено намеравано оживљавање на слици и појавио

јединство поља у вишем појезу садржаја, у чему је у српској модерној архитектури после Злоковића био један од првих.¹⁸

Према архитекти Бркићу, да би Јовановић постигао експресију свог дела, он се одлучује за примену фасадне опеке као што се понекад чинило и на појезу европског модернизма у жељи да се атракција ње архитектуре конкретизује бојом, шектуром, и ујаме ојављивости материјале.¹⁹

Дојен српске и београдске архитектуре, уједно и хроничар многих архитектонских дела, и свакако велики ауторитет, архитекта Михајло Митровић (1922), у својој књизи *Архитектура Београда 1950–2012* истакао је да је то једна од првих зграда грађених у фасадној опјези, са неубичајеним прозорима који су пролазили кроз две етаже, пошто су на њим местима били сликарски амбиенти.²⁰ У наставку текста, даје нам још неке значајне информације које нису детаљно помињане у ранијим прегледима, а то је да је то кућа Ивана Табаковића, Пеђе Милосављевића и њихових колега.²¹ На тај начин, архитекта Митровић употпуњује слику ове наменски пројектоване стамбене зграде за наше значајне сликаре. Ту су живели и стварали сликари попут Ивана Табаковића (1898–1977), Предрага – Пеђе Милосављевића (1908–1989), Стојана Аралице (1883–1980) и Миленка Шербана (1907–1979).

Са друге стране, битно је напоменути да о овој згради постоји и један чланак архитекте Олге Милићевић Николић, веома надахнутог тона, објављен 1961. године у познатом београдском часопису *Архитектура урбанизам*. Иако је присутна мала грешка у поднаслову овог чланка везана за број зграде,²² пружа нам поетичан приказ овог здања у непосредном временском часу завршетка изградње, те први субјективни доживљај и утисак о тек изграђеном здању.²³ То је свакако вредно са данашње временске дистанце, јер су у чланку приказане јединствене фотографије ентеријера, које вероватно нису познате ширим архитектонским круговима и јавности, а још мање су објављиване у архитектонској публицистици. У чланку запажамо две занимљиве чињенице:

1. Опис како је архитекта Олга Милићевић Николић лифтом дошла до последњег спрата,²⁴ као и њене личне импресије стамбеног простора, односно радне собе, поредећи је са дечјом собом из Нанта, дела архитекте Ле Корбизјеа (Le Corbusier);²⁵
2. На једној од слика ентеријера фотографа и архитекте Барловца стоји натпис *Саван архитектуре*.²⁶

Познато је да је у овој згради на последњем, седмом спрату живео и њен аутор – архитекта Мирослав – Мирко Јовановић са својом супругом, такође архитектом и рођеном сестром сликара Пеђе Милосављевића,

Сл. 2.
 Ентеријер станава
 у Париској улици –
 слике сликара П, 1961.
 (фотографије арх.
 Барловац, музеј
 из: Олија Милићевић-
 Николић, 'Два сусрећа
 изред Калемегданом',
 Архитектура урбанизам,
 Београд, 1961, 19)

Даницом Милосављевић. У својој 95. години, Даница Милосављевић је данас највероватније најстарији архитекта у Србији.²⁷ Мање је познато јавности, а можда и архитектонској публицистици, да је Даница Милосављевић пројектовала у великој мери школе и вртиће. Међу њима, свакако се издвајају Основна школа „Скарлија“, у Француској улици број 26, и вртић „Света Петка“²⁸ на Топчидерском венцу број 1, недалеко од комплекса Музеја историје Југославије.²⁹

У поменутом чланку из 1961. године наводе се информације да су инвеститор Задруга „Дом“ и Народни одбор (НО) Београда, док је извођач радова предузеће „Дунав“.³⁰ Међутим, увидом у оригиналну пројектну документацију утврђено је да је инвеститор била Задруга уметника и Народни одбор среза (НОС) Београда, док је извођач поменута грађевинска фирма.³¹

Идеја и време изградње стамбене зграде у Париској улици

Као што је поменуто на почетку, локација на којој је ова грађевина подигнута била је слободна. Архитекта Даница Милосављевић истиче да су сви били чланови једне задруге, тачније Задруге уметника. Сви станари

су плаћали изградњу од кредита који су отплаћивали наредних тридесет година, осим четворице сликара за које је плаћала Општина. То је био фонд новца којим је купован материјал за градњу.³²

Пројектно решење ове зграде архитекте Мирослава – Мирка Јовановића разрађивано је у бироу „Инвест-пројект“, у којем је тада радила и Даница Милосављевић, а који се налазио у приземљу поменуте суседне зграде у Париској улици број 13. Дакле, цео пројекат је званично текао преко њеног бироа, где су рађени бројни елаборати водовода и канализације, електрике, статике, детаљи и слично.³³

У овој стамбеној згради не постоји централно грејање. То се наводи и у поменутом чланку из 1961. године као један битан недостатак. Према речима архитекте Данице Милосављевић, никада није направљена котларница, иако је постајала могућност везивања за суседну зграду, уз додатак сопственог котла. Међутим, то никада није урађено, тако да су станари прешли на електрично грејање.³⁴

Постоји занимљив детаљ везан за спратност објекта, који архитекта Даница Милосављевић истиче. Наиме, првобитно је било у плану да зграда буде

висока шест спратова, то јест приближне висине суседног објекта под бројем 13. Међутим, због недостатка стамбеног простора, места за лифтовску кућицу и слично, одлучено је да се уради и седми спрат, уз добијене све неопходне сагласности.³⁵

Значајно је поменути да у већини станова, сем шестог и седмог спрата, купатила и тоалети немају природно проветравање и осветљавање, већ искључиво вештачко.³⁶

Реконструкција позиције станова и почетак дефинисања њихове типологије

Као што је већ речено, ова стамбена зграда пројектована је наменски за станове и атеље познатих београдских сликара. У згради постоје четири таква стана. Како архитекта Даница Милосављевић наводи, Табаковићев атеље је исти као Милосављевићев, односно имају унутрашње степениште у делу атељеа, које ствара денivelацију од 1,50 метара у односу на остатак стана. Са друге стране, Шербанов атеље је сличан Араличином, односно цео простор је у нивоу пода, али у простору атељеа имају само виши плафон.³⁷

На основу тога можемо закључити да се стан и атеље сликара Пеђе Милосављевића налазио на шестом спрату, док је на трећем спрату био стан и атеље Ивана Табаковића. Шербанов стан и атеље се налазио на првом спрату, док се Араличин стан и атеље налазио на четвртом.³⁸

Поред ова четири стана, у згради постоји још шест станова. На седмом спрату, поред стана архитеката Мирослава – Мирка Јовановића и Данице Милосављевић, биле су две самачке собе с купатилом.

Функционална организација станова

Према пројектној документацији из 1959. године, можемо рећи да је следећа структура станова заступљена у овој згради:

- четири атељеа са двоипособним становима – на првом, трећем, четвртом и шестом спрату,
- два четворособна стана – на другом и петом спрату,
- два троипособна стана – дуплекс на трећем и четвртом спрату и стан у поткровљу,
- два једноипособна стана са чајном кухињом – на првом и шестом спрату,
- две самачке собе с купатилом у поткровљу.

У делу који се бави реконструкцијом позиције станова, зачета је тема њихових типова и организације. Сви станови имају двострану оријентацију. У суштини, можемо говорити о основној подели на два типа станова:

- **Тип 1.** Станови са атељеима,
- **Тип 2.** Станови без атељеа.

Тип 1. Станови са атељеима

Када говоримо о првом типу станова са атељеима, јасно нам је да су њихови корисници управо поменути сликари са својим породицама. Међутим, у овом типу можемо уочити постојање два подтипа, која ћемо у наставку рада означити са **1.1a** и **1.1b**:

- **Подтип 1.1a** су станови који имају све просторије у нивоу пода таванице, односно на месту атељеа имају већу висину плафона у односу на остатак простора. Такви станови се налазе на првом и четвртом спрату.
- **Подтип 1.1b** су станови који имају осам степеника у висини од 1,50 метара, којима се спушта у простор атељеа. Такви станови се налазе на трећем и шестом спрату.

Подтипови 1.1a и 1.1b

У таквом типу стана, приметна је диференцијација функције становања и простора атељеа. Постоје засебни улази на степеништу за атеље и за стан. На тај начин је направљена врло спретно диференцијација између ових функција које не сметају једна другој.

Једина разлика међу атељеима, на основу које говоримо о два подтипа, јесте постојање или непостојање унутрашњег степеништа. Атељеи су окренути ка северној страни, која је иначе најпогоднија за рад сликара. Познавање најпогодније позиције атељеа и рад сликара сигурно лежи у чињеници да је и сам архитекта Јовановић завршио студије сликарства на Академији ликовних уметности у Београду, од 1942. до 1944. године,³⁹ тако да је свакако био добро упознат с потребама корисника ове зграде.

Када се разматра простор који је предвиђен за становање, у суштини је исти у оба подтипа. Око улазног предсобља се групишу остале просторије, па чак и унутрашње предсобље за простор атељеа. Одмах до улазног предсобља, са десне стране, налази се кухиња која има излазак на лођу. Право од предсобља улази се у интимнији део стана, односно у ноћну зону. Око дегажмана групишу се две спаваће собе и купатило, које је скроз на бочној страни објекта. Оријентација свих просторија је према југу.

Можемо да говоримо и о могућности кружне везе⁴⁰ преко лође, односно на релацији спаваћа соба – лођа – кухиња – улазно предсобље – дегажман.

Ако погледамо квадратуре, можемо закључити да су све просторије изнад прописаних минимума, сем код стана подтипа са атељеом који има унутрашње степениште, где је дневна соба испод прописаног минимума. Према нормативима, а не рачунајући квадратуру самог атељеа, овај тип припада структури двоипособног

стана. У концепцији решења занимљив је моменат одвајања тоалета од купатила. Но, без обзира на то што су за тај тип стана прописи то захтевали, мора се рећи да је и ту присутна поменута диференцијација интимног дела стана од атељеа. Наиме, посебан гардеробер с тоалетом налази се у склопу атељеа, те је имао функцију да служи како за сликара тако и за његовог могућег госта.

Тип 2. Станови без атељеа

Други тип су станови који немају атеље у својој просторној организацији. Међутим, ту разликујемо два основна подтипа:

- **Подтип 2.1** су станови који се налазе у десном, ободном делу основе. Ту постоје три варијације подтипа са одређеним разликама, које ћемо означити са ознакама **2.1а**, **2.1б** и **2.1в**. **Подтипом 2.1а** означили смо дуплекс стан, који се налази на трећем и четвртом спрату. **Подтипом 2.1б** означили смо једноипособне станове са чајном кухињом, који се налазе на првом и шестом спрату. **Подтипом 2.1в** означили смо, условно због сличне организације решења, две самачке собе с купатилом на седмом спрату.
- **Подтип 2.2** се налази у левом делу основе и има две варијације, које ћемо означити са ознакама **2.2а** и **2.2б**. **Подтип 2.2а** су четворособни станови, који се налазе на другом и петом спрату, док је **подтип 2.2б** троипособан стан на седмом спрату.

Подтип 2.1а. Дуплекс стан

У десном, ободном делу основе, постоје дуплекс стан и два једноетажна стана, где јасно уочавамо класично груписање просторија око улазног предсобља.

Дуплекс стан је организован у два нивоа. Битно је напоменути да сваки ниво има посебна улазна врата, тако да се лако може реорганизовати у посебне једноетажне јединице мањих квадратура. Као веза између нивоа служи унутрашње степениште. Налази се на трећем и четвртом спрату.

На првом нивоу видимо поменуто груписање просторија око улазног предсобља. Ка јужној страни се налази кухиња с лођом, док је на северној страни постављена (дневна) соба. У кухињи постоји посебан простор за оставу. Највероватније је простор за обедовање био у кухињи због веће квадратуре. Према бочној фасади се налази мали тоалет за госте и степенишни простор за други ниво.

На другом нивоу је иста структура као на првом. Једина је разлика што се на месту кухиње сада налази соба без лође, а уместо малог тоалета за госте купатило, док је на северној страни соба, истоветне структуре као на првом нивоу.

У самом решењу јасно се уочава отварање визуре на оси север–југ, те велика осветљеност унутрашњег простора.

Када анализирамо квадратуре, стан је троипособан по својој структури. Све површине имају мало веће квадратуре од прописаног минимума. Међутим, према пројектној документацији простор на северној страни означен је као соба, али се, пре свега, због квадратуре може говорити да вероватно има функцију дневне собе. Занимљиво је да се приближне квадратуре појављују и на горњем нивоу.

Подтип 2.1б. Једноетажни једноипособни стан са чајном кухињом

Као што је пре поменуто, једноетажни станови сличне су структуре као дуплекс стан. Уочава се груписање просторија око улазног предсобља. На јужној страни се налази спаваћа соба, док је дневна соба окренута северу. У средишњем делу се налазе купатило и чајна кухиња.

Занимљив детаљ који се може уочити на једном од цртежа основе шестог спрата јесте да је архитекта Јовановић у простору дневне собе нацртао цртачки сто за архитекту, што нам сугерише да је у том часу највероватније планирао да то буде стан за њега и његову породицу. На крају, данас у том стану живи његова супруга, архитекта Даница Милосављевић.

Када упоредимо квадратуре с нормативима, можемо видети да су оне изнад прописаног минимума. Положај овог стана и ускост на том делу вертикале утицале су на организацију простора, који следи логички низ решења на нивоима овог вертикалног дела. Можемо рећи да је архитекта Јовановић врло иновативно одговорио на конкретан проблем у пројектном задатку, а у складу с прописима. Поготово када узмемо у обзир да је у то време било уобичајено предвиђање лежаја у дневној соби. На овај начин, успео је да диференцира дневну и ноћну зону кроз две просторије – дневну и спаваћу собу. Такође, уочава се да је кухиња мало мања од прописаних минимума.

Подтип 2.1в. Две самачке собе с купатилом

У овом десном, ободном делу основе на седмом спрату, односно на поткровљу, постоји простор сличне структуре једноетажним становима и дуплексу по функционалној организацији, али са одређеним разликама. Дакле, просторије су груписане око улазног предсобља. Као и у организацији решења на тој вертикали, на северној и јужној страни су распоређене просторије соба, док се према бочној фасади налази санитарни део са одвојеним тоалетом и купатилом с туш-кабином. Постоје и две просторије без натписа намене на самим

цртежима, али због инсталацијског блока, може се претпоставити да је реч о позицији кухиње, док је наредна просторија вероватно била предвиђена за оставу.

Уколико упоредимо квадратуре с нормативима, можемо уочити одређена одступања у решењу организације овог простора у поткровљу. Приметна је диференцијација улазног простора, те употреба одвојеног купатила и тоалета, који скупно дају већу квадратуру од прописаног минимума. Са друге стране, када бисмо збирно рачунали одвојене собе, добили бисмо већу квадратуру од прописаног минимума за дневну собу.

Није згорег поменути да је цео седми спрат повучен са балконом у односу на остале станове на нижим етажама, што се види из Калемегданског парка.

У простору поткровља је постојала још једна просторија, која је служила као перионица.

Подтип 2.2а. Четворособни станови

Други подтип је везан за станове сличне структуре само без простора атељеа. Они се налазе на другом и петом спрату. По својој структури, према прописима, припадају структури четворособног стана. Стан се простире готово на целој етажи. Постоје три улаза, од

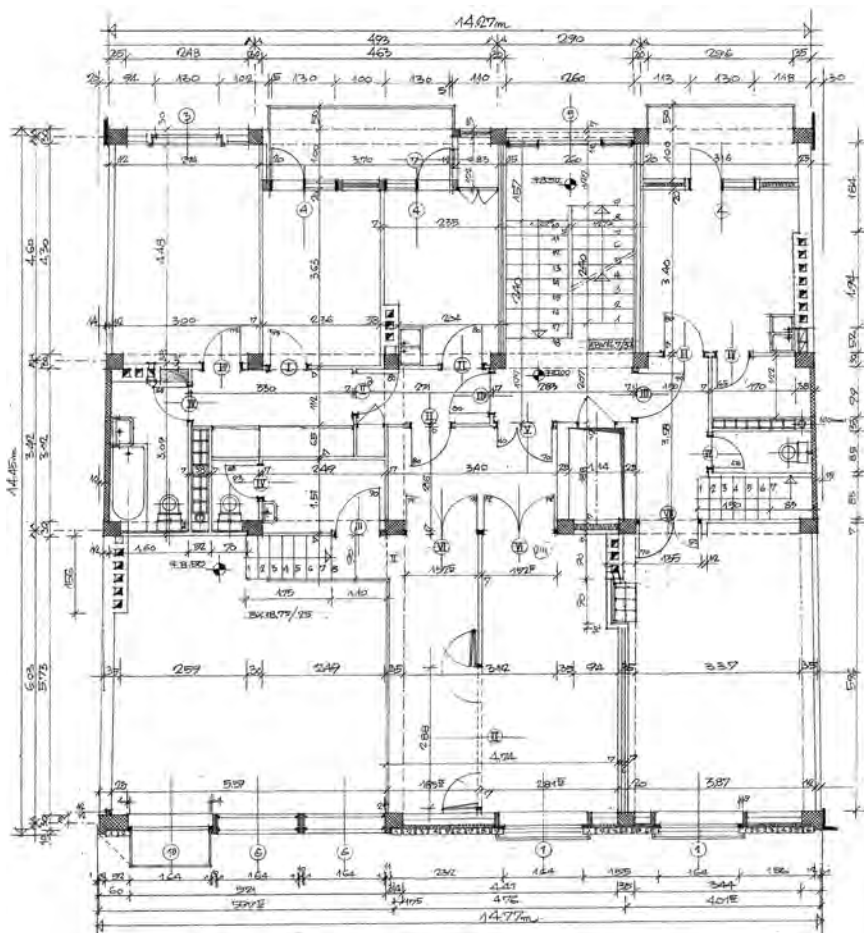
тога су два иста као и код станова са атељеима, док је трећи на месту дуплекса и једноетажних станова. Карактеристика тих станова је да је простор дневне собе проширен на део где се налази дневна соба у дуплексу и једноетажним становима.

Све квадратуре су знатно веће од прописаних минимума. Дневна соба је чак скоро два и по пута већа од прописане минималне квадратуре, али су зато две спаваће собе испод прописаног минимума.

Са друге стране, јасно је груписање просторија око улазног дела предсобља са израженом диференцијацијом дневне и ноћне зоне. Спаваћи блок је окренут према јужној, топлијој страни, док је дневни боравак окренут ка северу.

У овом стану долази до изражаја издвојеност тоалета за госте, који је у организацији са атељеом био у његовом, засебном склопу, а што се иначе према прописима за ту квадратуру и структуру стана стриктно предвиђа и раздваја од купатила.

Битно је поменути још једну значајну чињеницу. Када гледамо квадратуру овог стана, уочавамо да његова површина прелази преко сто квадрата, што није било уобичајено шездесетих година прошлог века.⁴¹

Сл. 3.
Основа шреће сираша, оријинални цртеж у размери 1 : 50, 1959.
(Оријинална пројектна документација архитекте Мирослава – Мирка Јовановића)

Подтип 2.26. Троипособни стан у поткровљу

Стан у поткровљу је по својој структури троипособан, а сличне је функционалне организације осталим становима. Просторије се групишу око улазног предсобља. Према јужној страни су оријентисане спаваће собе, а према северу дневна соба. У основи запажамо још један интересантан детаљ. У дневној соби се појављује стуб кружног облика, који је необичан у целој композицији, од функционалне организације до конструктивног решења.

Разиграност нивоа пресека

Пресек кроз атељеа је најинтригантнији део Јовановићевог здања, те заслужује посебну пажњу и подробнију анализу. Пре свега због креативне разиграности нивоа, што рецимо није уочљиво код пресека кроз степенишни простор, где се не може сагледати суштина идеје овог објекта. Са друге стране, овај пресек се неминовно пресликава на саму фасаду уличног фронта према Париској улици, која вешто и ритмички представља ту игру нивоа кроз наизменични однос платана од опеке и транспарентног појаса прозора на местима атељеа.

Занимљива је чињеница да је управо тај најкарактеристичнији део Јовановићеве зграде направио велике забуне о спратности објекта код многих аутора који су је помињали у својим радовима. С једне стране, до те грешке долази зато што су се бројни истраживачи, без детаљног удубљивања у пројекат, водили висинама четири атељеа, те на основу тога констатовали да објекат има четири спрата, што је погрешно. Наиме, спратна висина је 3,00 метра, док је висина степеништа у атељеу, односно висина плафона ваздушног простора смакнута за половину спратне висине (1,50 метара), што омогућава појаву још једног нивоа између атељеа. То такође указује да је спратна висина атељеа 4,50 метара. Тако имамо два атељеа који имају степениште с висинском разликом од пола спратне висине, који се јављају на трећем и шестом спрату, и два атељеа с вишом конструкцијом и плафоном од пола спратне висине, који се јављају на првом и четвртном спрату.

Чиста висина простора атељеа је 4,10 метара, док је у осталим деловима стана чиста висина 2,60 метара.

У приземљу спратна висина износи 4,00 метара у нивоу галерије, док је у односу на приступни тротоар код улазног степеништа висина 4,42 метра.

Са друге стране, разлог због чега се јавља такође ова грешка јесте и тај да се у архитектонској публицистици на простору бивше Југославије и данашње Србије налазе оскудни прикази овог пројекта – само пресек с разиграним нивоима и једна карактеристична основа,

што није довољно да би се у целовитости разумели концепт и идеја стамбене зграде архитекте Мирослава – Мирка Јовановића.

Лице и наличје фасаде

Занимљив је третман фасаде на овој стамбеној згради. Наиме, главно фасадно прочеље наспрам парка Калемегдан и Париске улице има врло богат колорит. Однос употребљене фасадне опеке, која оплемењује јасан, чист и рационалан геометријски волумен, и транспарентних зона кроз етаже сликарских атељеа, представљају дуалистички ликовни израз у целој композицији. Приметно је смело истицање хоризонталних бетонских трака као конститутивног мотива објекта. Разиграна игра нивоа пресека је вешто скривена двозначном фасадном опном на главном уличном фронту. Такође, извучене лође из главног волумена у транспарентном делу атељеа дају композицији рашчлањивање планова прочеља.

Као што је поменуто, управо је та игра нивоа, па самим тим и транспарентних површина атељеа с леве стране у односу на типичну, топлију десну страну, наводила велики број истраживача на погрешно закључивање о спратности овог здања.

У нивоу приземља, архитекта Јовановић вешто спушта вертикалне стубове који се стапају с тлом, док транспарентност изложбене галерије МСУ, повучене иза стубова, са увученим улазним простором са степеништем у сенци, даје ваздушаст осећај *лебдења* целе композиције.

Са друге стране, на врху се истиче пажљиво повучен седми спрат са чистим, белим транспарентним зонама и с јасно наглашеном хоризонталном оградом терасе, као венцем.

Међутим, када погледамо дворишну фасаду, као да не говоримо о истом објекту. Од дуалистичког ликовног израза на уличном фронту Париске улице у прочишћеном и рационалном руху нема ни говора. Овде имамо једну смирену фасаду. Светларник степенишног простора пажљиво ову мирну, помало анонимну фасаду дели на два вертикална дела:

- леви, ужи део, где се јављају дуплекс и једноетажни станови, и где уочавамо наизменичну игру лођа на трећем и шестом спрату,
- и десни, шири део, где су станови са четири атељеа, два стана између њих и стан у поткровљу, где уочавамо истурене лође на свим етажама.

Што се тиче приземља, у његовом продужетку налази се део покривен стакленим кровом изложбене галерије, која заузима цео простор дворишта.

Ова тема у београдској стамбеној архитектури могла би се назвати лице и наличје фасаде, која је атипична

ЗГРАДА У ПАРИСКОЈ 14

Сл. 4. Изгледи уличне и дворишне фасаде у размери 1 : 50, 1957.
(Оригинална пројектна документација архитекте Мирослава – Мирка Јовановића)

за период педесетих и шездесетих година. Овом темом су се деведесетих година прошлог века бавили Дарко (1940) и Миленија Марушић (1941), брачни пар архитеката, на свом стамбеном комплексу у Булевару краља Александра бр. 179–181 (раније Булевар револуције) на Звездари,⁴² али и на стамбено-пословном комплексу у Булевару ослобођења бр. 83–87а у Новом Саду.⁴³

Правац кретања београдске стамбене архитектуре

За разумевање Јовановићеве зграде веома је битан контекст времена и простора њеног настанка. Као што је речено на почетку, зграда је завршена почетком шездесетих година прошлог века и представљала је право

освежење у београдској стамбеној архитектури. Нарочито када се узме у обзир да је тада на левој обали Саве настајао нови град – Нови Београд⁴⁴ – у духу *индустијске модерне*⁴⁵ и *интернационалној стила*.

Појаву промене приступа у модерној архитектури примећује и архитекта Михајло Митровић (1922), који истиче да је до тада било *време када се стамбена архитектура у Београду пресвлачила бојеним и широким малићерима*.⁴⁶ У том тренутку се појављује стамбена зграда у Париској улици, пажљиво обликована с наглашеним хоризонталама бетонских елемената и са дуалистичком игром транспарентних површина и платана од опеке. Управо опека, као градитељски, земљани материјал, даје топлину израза ове композиције

у рационалним и минималним карактеристикама. Односно, како је најбоље запазила Дијана Милашиновић Марић, Јовановићев објекат је *јединствен пример стамбене минијатуре у београдском традиционалном стамбеном окружењу шездесетих година*.⁴⁷

Употреба фасадне опеке освежила је лица београдске стамбене архитектуре. Тај моменат је утицао на то да се фасадна опека врати у примену као ликовни израз фасадних pročehља београдских зграда. Већ се шездесетих година појављују и друге стамбене зграде у ужем језгру Београда које имају опеку као фасадну материјализацију,⁴⁸ а седамдесетих ничу нова насеља у том руху.⁴⁹

Конструкција

Требало би рећи нешто и о конструкцији објекта. Наиме, објекат је грађен у скелетном систему. Стубови приближних димензија 30 цм x 30 цм налазе се на различитим, неунифицираним распонима, што је атипично за то време у београдској средини. Конструктивни распони су највероватније распоређени према функционалној организацији простора. Из тог разлога, делићемо их према функционалним решењима станова:

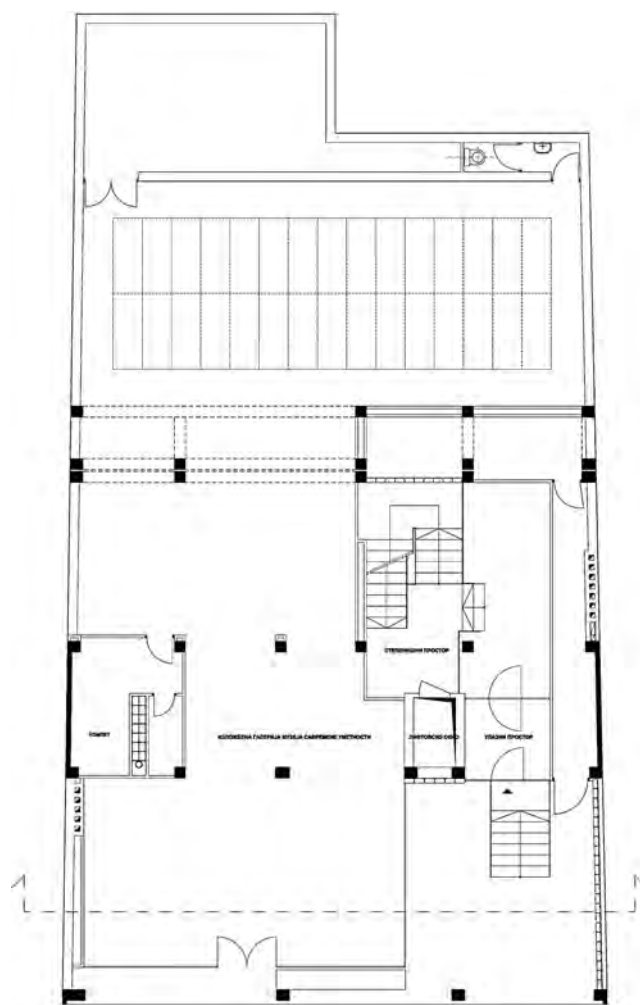
- леви, већи стан са атељеом или без атељеа,
- десни, мањи стан, односно дуплекс или једноетажни стан.

Када говоримо о већем стану у левом делу основе објекта, у првом конструктивном пољу смештене су просторије атељеа и дневне собе, те је растер стубова на већим размацима. На фасадном pročehљу налазе се четири стуба који видно завршавају у приземљу и дају јасну контуру објекта.

Већ у другом унутрашњем пољу конструктивног распона видимо двоструко гушће размаке стубова од фасадног pročehља. Не постоји неко конструктивно оправдање за то, сем да су распони били подређени функционалном параметру у организацији просторног решења. Такође, на бочним странама према суседима постоје армиранобетонски зидови од 10 цм, који укрупњују целу конструкцију. Ту су углавном смештене функције техничког и комуникационог карактера – купатило, дегажмани, простор за лифтовско окно и слично.

У трећем пољу, уједно на дворишној фасади, такође имамо уситњено понављање густе мреже стубова. Међутим, на конзоли лође долази до одступања од такве густине, те се свесно из естетског карактера изоставља један стуб на том делу.

Са друге стране, код мањег стана у десном делу основе објекта видимо да су растери стубова уједначенији од већег стана, али такође да су подређени функционалном параметру. Јасно се наслућује да су према главном и дворишном pročehљу смештене собе, док су у

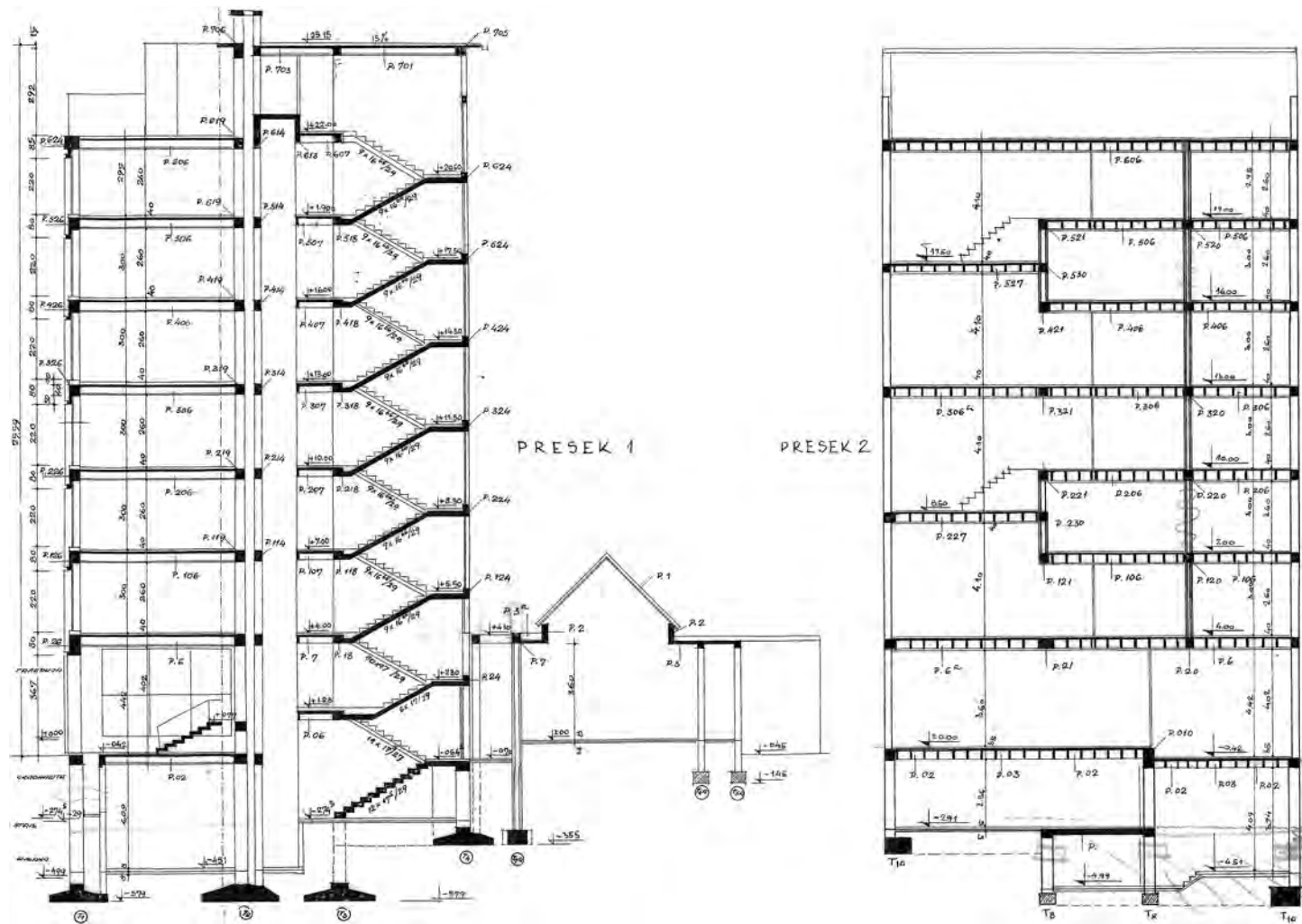
Сл. 5. Основа приземља, 1960. (цртеж аутора према оригиналној документацији)

унутрашњем, другом пољу смештене функције техничког и комуникационог карактера – купатило, тоалет и унутрашње ступениште.

Архитектонски детаљ

Када говоримо о овој згради и о архитекти Мирославу – Мирку Јовановићу, морамо истаћи његов сензитивитет за детаљ. Он је прави пример архитектуре у београдској и српској средини који велику пажњу посвећује појединостима, што се може пратити кроз његове пројекте и изведене објекте.

Занимљив је податак, који је у интервјуу изнела архитекта Даница Милосављевић, да је архитекта Јовановић своју каријеру, непосредно по свом дипломирању 1951. године, започео на пројекту изградње хотела „Метропол“⁵⁰ у Булевару краља Александра бр. 69, односно на тадашњем Дому Централног комитета Народне омладине Југославије, који је адаптиран у хотел, и да

Сл. 6. Вертикални пресеци, оригинални цртеж у размери 1 : 50, 1957.

је на такав начин остварио контакт са архитектом Драгишом Брашованом (1887–1965). Остаје отворено питање колико је то имало утицаја на њега и његов даљи пројектантски рад.

Стамбена зграда у Париској улици је сигурно његов први пројекат где је имао пружену прилику да се покаже и докаже у тадашњем архитектонском свету. Већ тада се уочавају одређени интересантни детаљи, иако ће они у ауторовом опусу до већег изражаја доћи у пројектима стамбеног насеља Кошутњак, за потребе Београдског универзитета, и веште интерполације у Врачарском блоку, у Његошевој и Молеровој улици. Управо ће на овим објектима као архитектонски детаљ бити истакнут прозор, као посебна тема Јовановићевог размишљања.

На овом објекту, који је завршен почетком шездесетих година, такође можемо приметити детаљ прозора као архитектонски елемент композиције. Наиме, видимо да Јовановић користи нестандартне типове рамова, који су

тада били прописивани нормативима и који су у великој мери ограничавали архитекте да слободније третирају овај архитектонски елемент. На фасади видимо смелу примену такозваног француског прозора целом чистом висином са челичном оградом једноставног дизајна.

Такође, треба обратити пажњу и на сам приступ објекту. Улаз је главни адут сваког објекта, први додир са тлом и корисницима, као и први праг доживљаја било ког архитектонског дела. Тако је и код поменутог објекта у Париској улици. Улазно степениште је повучено у дубину простора, док је зид ка суседном објекту од опеке, са друге стране је транспарентан, где је простор изложбене галерије. Уз само степениште постоји челична ограда једноставног и финог дизајна.

Некада се овом увученом улазном простору могло лако приступити, а данас је готово немогуће због постављене ограде, која није изворна, а ни у духу Јовановићевог идеје и зграде.

Уочава се још једна ствар код улаза, која суштински недостаје београдској архитектури. Углавном су се решавали цели и велики потези, док су детаљи малих амбијената у великој мери били запостављени. Управо је ту архитекта Јовановић остварио велики допринос београдској архитектури, обogaћујући је малим простором за зеленило испред објекта, који и данас постоји. Или како би то архитекта Олга Милићевић Николић рекла *iprositor чије су димензије као за јапанску башићу*,⁵¹ а Михајло Митровић додао са *брижно засађеним зеленим чујерком*.⁵²

Савремена уметност као визуелна веза архитектонских дела

На крају овог чланка, важно је истаћи још једну особитост Јовановићеве зграде. Свакако је познато да ова грађевина има изузетно леп поглед према Калемегдану и ушћу Саве у Дунав, али потребно је нагласити и постојање одређене визуелне везе, која се успоставља повлачењем праве линије од ње до првог објекта на другој обали Саве – здања Музеја савремене уметности на Новом Београду, дела архитектонског тандема Ивана Антића (1923–2005) и Иванке Распоповић, грађеног од 1960. до 1965. године. Управо се у приземљу Јовановићеве зграде налазила поменута галерија Музеја савремене уметности. Да није све само пука случајност, у прилог иде и чињеница да је управо архитекта Иван Антић 28. фебруара 2003. године написао последње, опроштајно писмо архитекти Мирославу – Мирку Јовановићу.⁵³

Захвалност

На помоћи у откривању детаља стамбене зграде у Париској улици број 14 у Београду неизмерну захвалност морам да изразим госпођи Даници Милосављевић, супрузи архитекте Мирослава – Мирка Јовановића и рођеној сестри чувеног сликара Пеђе Милосављевића, без чијег живописног сећања и разговора не би могло на правилан начин да се разуме ово дело и Јовановићева замисао. Такође, захвалност морам да изразим и Уни Полак, ћерки архитекте Мирослава – Мирка Јовановића, за огроман уложени труд и помоћ у прибављању оригиналне пројектне документације ове зграде у Париској улици, без које би било готово немогуће расветлити ово вредно архитектонско дело настало крајем педесетих и почетком шездесетих година прошлог века. Надам се да је овим чланком бар мало исправљена неправда запостављености овог здања у нашој архитектонској публицистици, као и томе да је скромно допринео бољем разумевању Јовановићеве идеје и реализације.

Горан В. Анђелковић,
архитекта, мастер инжењер архитектуре
Београд
е mail: gioranoangelo@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] План Емилијана Јосимовића је под називом *Објашњење предлога за реулисање оног дела вароши Београда ишћо лежи у шанцу*.
- 2] Јосимовић 1867: 42.
- 3] 2002: 21.
- 4] Архитекта Константин А. Јовановић је син познатог фотографа Анастаса Јовановића (1817–1899), који је иначе био велики пријатељ кнеза Михаила Обреновића (1823–1868).
- 5] Милетић-Абрамовић 2002: 70.
- 6] Божовић 2009.
- 7] Адреса куће је Кнез Михаилова улица бр. 53–55.
- 8] Милетић-Абрамовић 2002: 68–69.
- 9] Није познат аутор хотела „Српска круна“, који је изграђен 1869. године. Након бомбардовања Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу, 6. априла 1941. године, управо се у овој згради започиње процес стварања новог фонда. Од 1986. године то је Библиотека града Београда.
- 10] Аутори зграде Француске амбасале су Роже Х. Експер (Roger H. Expert) и Јосиф Најман (Josif Najman). Зграда је пројектована и изграђена 1929. године.

- 11] Минић 1956: 452.
- 12] Арсић 1997.
- 13] Интервју са арх. Даницом Милосављевић, необјављена грађа, 18. 11. 2013. и 10. 1. 2014. године.
- 14] Štraus 1991: 42.
- 15] Stojanović i Martinović 1978: 176.
- 16] Бркић 1992: 154.
- 17] *Исћо*.
- 18] *Исћо*.
- 19] *Исћо*.
- 20] 2012: 46.
- 21] *Исћо*.
- 22] У поднаслову чланка из 1961. године стоји да је зграда архитекте Мирослава – Мирка Јовановића у Париској улици број 13. Међутим, тачна адреса је Париска улица број 14.
- 23] Miličević-Nikolić 1961: 18–19.
- 24] Лифт у стамбеној згради у Париској улици број 14 иде до шестог спрата. На седмом спрату се налази лифтовска кућица.

- 25] Milićević-Nikolić 1961: 18–19.
- 26] *Истио*.
- 27] Архитекта Даница Милосављевић рођена је 12. новембра 1919. године (односно 30. октобра 1919. по старом календару).
- 28] Вртић се првобитно звао „Браћа Срњић“.
- 29] Интервју са арх. Даницом Милосављевић, необјављена грађа, 18. 11. 2013. и 10. 1. 2014. године.
- 30] Milićević-Nikolić 1961: 18–19.
- 31] Оригиналну пројектну документацију стамбеног објекта архитекте Мирослава – Мирка Јовановића у Париској улици број 14 уступиле су Даница Милосављевић и Уна Полак.
- 32] Интервју са арх. Даницом Милосављевић, необјављена грађа, 18. 11. 2013. и 10. 1. 2014. године.
- 33] *Истио*.
- 34] *Истио*.
- 35] *Истио*.
- 36] *Истио*.
- 37] *Истио*.
- 38] *Истио*.
- 39] Маневић 2008: 181.
- 40] Кружна веза представља циркуларно (кружно) кретање у стану, као веза између одређених просторија. У београдској средини најчешћи је облик кружне везе преко дневног боравка, трпезарије и кухиње. Према хрватском аутору Гроздану Кнежевићу у књизи *Вишестамбене зграде*, она приноси подизању општег квалитета стана, смањењу некорисних комуникацијских веза и што бољем коришћењу расположиве укупне површине стана за социјалну интеграцију чланова породице.
- 41] Према речима архитекте др Михаила Чанка, постојала је могућност пројектовања станова изнад прописаних максималних 99 квадрата у време социјализма у бившој Југославији. Међутим, такви станови морали су имати посебна одобрења и дозволе за извођење, а станари су сами доплаћивали квадрате изнад прописане максималне границе тадашњих важећих норматива.
- 42] Mitrović 2012: 117.
- 43] Стамбено-пословни комплекс у Булевару ослобођења у Новом Саду пројектован је и грађен у периоду од 1989. до 1998. године.
- 44] То је време брзе индустријализације и урбанизације, које је захтевало брзу и ефикасну изградњу, па самим тим и префабрикацију конструктивних елемената. Није згорег поменути да је у оквирно време, 1955. године, патентиран и ИМС-ов систем инжењера Бранка Жежеља (1910–1995), који је коришћен у масовној производњи стамбених објеката, нарочито на Новом Београду.
- 45] Термин *индустријска модерна* дефинисао је архитекта др Михаило Чанак. Према Чанку, та фаза архитектуре била је карактеристична за период од 1957. до 1970. године.
- 46] Mitrović 2012: 46.
- 47] Милашиновић-Марић 2002: 20.
- 48] У старом језгру Београда Михајло Митровић пројектује стамбену зграду у Доситејевој улици бр. 9, 1964. године, у Улици браће Југовића бр. 14, 1967. године, и нешто касније у истој улици под бројем 10, 1977. године.
- 49] Ничу насеља попут стамбеног комплекса на Кошутњаку за Универзитет у Београду 1970. године, према пројекту архитекте Мирослава – Мирка Јовановића; настаје стамбени комплекс са употребом фасадне опеке на Бањици 1971. године, према пројекту архитеката Слободана Дрињаковића, Александра Стјепановића и Бранислава Караџића; мало касније, у периоду од 1978. до 1987. године настаје насеље Церак 2 и Церак-винограда према пројекту архитеката Миленије Марушић, Дарка Марушића и Недељка Боровнице.
- 50] За ту намену, хотел „Метропол“ је грађен у периоду од 1953. до 1958. године.
- 51] 1961: 19.
- 52] 2012: 46.
- 53] Опроштајно писмо Ивана Антића за архитекту Мирослава – Мирка Јовановића могуће је прочитати на сајту Академије архитектуре Србије: <http://aas.org.rs/mirko-jovanovic-in-memoriyam/> [14. 2. 2014].

ЛИТЕРАТУРА:

- Арснић, Ј. (ур.) (1997), *Грађевинарство Србије*, Београд: Министарство грађевина Србије.
- Божовић, А. (2009), Кућа Марка Стојановића, Париска 15 у Београду, *Наслеђе Х* (Београд): 91–102.
- Бркић, А. (1992), *Знакови у камену: Српска модерна архитектура 1930–1980*, Београд: Савез архитеката Србије.
- Јосимовић, Е. (1867), *Објашњење њредлоја за рејулисаче оној дела вароши Београда иијо лежи у шанцу*, Београд.
- Кнежевић, Г. (1986), *Вишестамбене зграде*, Загреб: Техничка књига.
- Маневић, З. (2008), *Лексикон неимара*, Београд: Грађевинска књига.
- Минић, М. (1956), Прва Београђанка архитект – Јелисавета Начић, *Годишњак града Београда III* (Београд): 451–458.
- Милашиновић-Марић, Д. (2002), *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, Београд: Друштво архитеката Београда.
- Милетић-Абрамовић, Љ. (2002), *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд: Браћа Карић фондација.
- Milićević-Nikolić, О. (1961), Dva susreta pred Kalemegdanom, *Arhitektura urbanizam 7* (Beograd): 18–19.
- Mitrović, M. (2012), *Arhitektura Beograda 1950–2012*, Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, B. i Martinović, U. (1978), *Beograd 1945–1975. Urbanizam i arhitektura*, Beograd: Tehnička knjiga.
- Štraus, I. (1991), *Arhitektura Jugoslavije 1945–1990*, Sarajevo: Svjetlost.
- Необјављена грађа и пројектна документација:**
Оригинална пројектна документација добијена је од породице архитекте Мирослава – Мирка Јовановића.
Необјављени интервју са арх. Даницом Милосављевић, у форми транскрибованог дигиталног звучног записа, који је забележио аутор овог рада 18. новембра 2013. године и 10. јануара 2014. године, у њеном стану у Париској улици број 14 у Београду.

THE BUILDING AT 14 PARISKA STREET, BELGRADE

In Pariska Street that traverses the Sava slope in the old part of Belgrade sits a residential building designed by Miroslav Mirko Jovanović in the style of contemporary architecture. Designed and built between 1956 and 1960 for housing painters, it had to find its place in a highly-valued and stylistically different historic setting, which required a responsible approach and was a challenging design task. From today's perspective, Jovanović may be said to have achieved a successful interpolation into the existing context.

Apart from being cited in a few chronicles published in the former Yugoslavia and a poetical text written shortly after construction was completed, this worthy piece of architecture has not been given due attention. This contribution makes a pioneering attempt to present and elucidate Jovanović's idea and its materialization. Great gratitude goes to Jovanović's wife, Danica Milosavljević, herself an architect who took part in the elaboration of the design. Her vivid memories have been helpful to better understanding the designer's idea for the building in which distinguished Serbian painters, to mention but Ivan Tabaković, Pedja Milosavljević, Milenko Šerban and Stojan Aralica, lived and worked.

Construction was funded by the Cooperative of Artists and the NOS of Belgrade, and carried out by "Dunav" Company. The design documents were prepared by the "Investprojekt" design studio where Danica Milosavljević was employed and whose premises were on the ground floor of the adjacent building, 13 Pariska Street.

From the perspective of function, the flats show two basic types of layouts – with or without a painter's studio – and variations of similar subtypes.

The gist of Jovanović's concept is observable in the cross-section of playful levels, with a skilful use of half-storey heights which made it possible for the studios to be threaded between flats. How intriguing and interesting the cross-section is can be seen from the fact that many have miscounted the actual number of storeys.

The front façade shows a dualism of transparent and brick surfaces. It is the use of brick veneer that has added a refined touch of colour to the exterior of the building. The use of brick as an element of visual expression has enlivened the fronts of Belgrade's buildings and contributed to the reintroduction of brick as an important formal element in architecture.

The somewhat anonymous courtyard façade, on the other hand, appears as if it belongs to a different building. This pattern in the architecture of Belgrade may be termed "the A- and B-side" of a building.

Architectural detail was an area of Jovanović's particular interest. It is observable in the openings of different sizes, and in the use of French windows with simple and elegant steel railings. The interest in detail is also observable in the entrance area, where a small patch of greenery along the edge of the pavement is arranged, atypical of Belgrade architecture where attention has usually been paid to large-scale urban design.

ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Residential building with an art gallery by architect Miroslav Mirko Jovanović, 14 Pariska St. (photo by Goran Andjelković)

Fig. 2 Interior of a flat in Pariska St.: painter's atelier II, 1961 (photo by arch. Barlovac in: Olga Milićević-Nikolić, "Dva susreta pred Kalemegdanom", *Arhitektura urbanizam* [1961], 19)

Fig. 3 Third-floor plan, original drawing, scale 1:50, 1957 (original design documents of architect Miroslav Mirko Jovanović)

Fig. 4 Elevations, original drawing, scale 1:50, 1957 (original design documents of architect Miroslav Mirko Jovanović)

Fig. 5 Ground-floor plan, 1960 (author's drawing after the original design documents)

Fig. 6 Cross sections, original drawings, scale 1:50, 1957